

DE DOODENVREES BIJ PRIMITIEVE VOLKEREN.

DOOR

H. GEURTJENS M. S. C.

„Du choc des idées jaillit la lumière.” Dat zal zeker wel gelden voor de volkenkunde, waar zooveel langs deductieven weg moet worden opgehelderd, wijl de beoefenaars der gebruiken, die het onderwerp van een onderzoek uitmaken, daar meestal zelf geen andere verklaring van weten te geven dan: Dat is zoo onze manier van doen of onze overlevering, dat zijn we zoo gewoon.

Zoo hebben vele ethnologen van naam gemeend, uit het waargenomene te moeten afleiden, dat bij primitieve volkeren de rouwgebruiken vooral berusten op vrees voor de dooden. In 't bizonder zou dit gelden voor den rouwtooi, die zou dienen „to disguise and therefore protect the living from the dead” (Dr. Frazer). De levenden moeten zich tegen de overledenen beschermen, door zich voor hen onkenbaar te maken. Daarom, merkt Prof. Wilken op „dasz nämlich diese Trauerkleidung das directe Gegenteil der gewöhnlichen sei”. Ja, wat zou b.v. wel het tegenovergestelde zijn van een colbertje? Deze vraag is mutatis mutandis voor den tooi van primitieve volkeren even moeilijk te beantwoorden.

Of zoekt men de tegenstelling alleen in de kleur? Wilken beweert, dat die over 't algemeen *zwart* is: zoo in Nieuw-Zeeland, Nieuwe Hebriden, Z.O.-kust van N.-Guinea, Aroe, bij de Alfoeren der Minahassa, Halmaheira, enz. Opmerkelijk is het dan zeer zeker, dat de rouwkleur op Z. N.-Guinea zoowel langs de kust als in 't binnenland *wit* is. De treurenden beschilderen zich het heele lijf met een soort witte klei of pijpaaide. Zwart en wel glimmend zwart is de feestkleur. Jongelui van beiderlei kunne smeren zich daarmee het geheele lichaam in. Een laag zwartsel is eigenlijk hun gewone dracht, maar ook dit kleed lijkt hun vaak nog te zwaar; doch bij feestelijke gelegenheden hoort een glimmend zwart pak bij den feesttooi van jonge mannen en vrouwen. Wit is hier dus de kleur der treurnis. Van een andere tegenstelling tusschen rouwkleeding en de gewone valt weinig te bespeuren. De versieringen, die de heele kleeding uitmaken, worden afgelegd. De kruisbanden, met witte vruchtjes bezet en door beiderlei kunne gedragen, worden vervangen door effen uit biezen gevlochten

witte banden.¹⁾ De vrouw verwisselt haar zwarte schaambedekking met eene van 't zelfde model en dezelfde grondstof, maar wit. Op 't hoofd dragen sommige een netje met een paar afhangende slierten en de grove mazen van 't netje zijn opgevuld met een dikke laag witte klei. Keieezen en Tanimbareezen kennen geen bepaalde rouwkleur.

Keeren we na deze uitweiding tot ons eigenlijk onderwerp terug.

In zijn opstel: „Das Haaropfer” (De verspreide geschriften van Prof. Dr. G. A. Wilken, verzameld door Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Deel III) bespreekt Prof. Wilken met instemming een studie van Dr. Frazer. Deze nu wil de beteekenis der rouwgebruiken navorschen en zegt, dat „the attentions bestowed on the dead sprang not so much from the affections as from the fears of the survivors”. Zeer waarschijnlijk doen beide gevoelens hierbij hun rechten gelden. Al verinnigen zich de banden van vriendschap of liefde bij den natuurmensch niet zoo diep als bij den hooger ontwikkelde, toch hecht ook hij zich wel terdege aan de personen met welke zijn eigen leven min of meer was samengegroeid. Dan gaat een scheiding ook bij hem niet zonder pijn, die schrijnt in zijn ziel. Ook de tweede beweegreden willen we niet geheel uitschakelen, maar wel de vraag stellen, of men dat niet wat ver wil doordrijven. Als men beweert, dat het verven van 't lichaam en andere rouwtooi hoofdzakelijk ten doel heeft den treurende onkenbaar te maken voor den geest des overledenen, dien hij vreest, dan is dat zeker geen voor de hand liggende verklaring en misschien wel een beetje „chercher midi à quatorze heures.”

Men wil het voorstellen alsof de rouwtooi een vermomming zou zijn. Maar dan rijst terstond de vraag, of het beoogde doel, zich n.l. onkenbaar maken, daardoor wel bereikt wordt. Algemeen toch vinden we bij de natuurvolken de opvatting verspreid, dat in 't hiernamaals het leven zoo ongeveer op denzelfden voet doorgaat. De schimmen hebben dus ook de gebruiken niet verleerd, die dat leven blijven beheerschen. Als ze nu terugkwamen spoken, om hun nabestaanden te schaden, zou die vermomming hun al dadelijk de personen aanwijzen, die ze zoeken, want de nabestaanden alleen nemen den rouwtooi aan. Dat lijkt dus wel wat vreemd.

In zijn boek: „Die Marind-anim von Holländisch Süd Neu Guinea” (blz. 65) zegt Dr. Wirz eveneens, als hij de kleederdracht der vrouwen bij den stam der Jee-anim beschrijft „Unter (moet zijn: über, H. G.) der Schamschürze trägt die Frau ein weiteres, höchst eigenartiges Gehänge, die sog. *Gidje*. Diese besteht aus einer um die Lenden gebundenen Schnur, oder einem schmalen Gürtel, an dem zahlreiche weitere Schnüre mit groszen schweren Bastquasten (vom *jenasuk-Baume*) hängen, etwa 40 an der Zahl. (of minder! H. G.) Das ganze

¹⁾ Bij de Jee-anim (boven-Merauke-rivier) zijn die kruisbanden tot een soort keurslijfje uitgedijd. Hier ziet men ze ook soms reeds, bij wijze van overgang naar dat keurslijfje, op het kruispunt saamgevlochten.

sieht höchst eigenartig und unpraktisch aus und hindert die Trägerin beim gehen und arbeiten, daher die Frau, beim sagobereiten die *Gidje* ablegt.

Dieses Kleidungsstück hat auch den Zweck, die Frau am gehen zu verhindern, denn es handelt sich om ein Trauergewand, und solche haben bekanntlich zwei verschiedene Zwecke zu erfüllen.

Sie sollen vor allem die oder seltener den Trauernden möglichst unscheinbar und unkenntlich machen, was mit der Furcht vor dem herumspukenden Totengeist samenhängt, und sie sollen ihn weiter am Herumlaufen hindern. Bei allen Völkern lässt sich auch diese zweite Sitte konstateren; die Trauernde soll sich möglichst wenig weit vom Grabe entfernen und nur in dringenden Fällen das heimatische Dorf verlassen."

Ook dit klinkt niet heel overtuigend. De *Gidje*, waarvan hier sprake is, is eenvoudig een touwtje, dat om 't middel gebonden wordt en waarvan een aantal touwtjes afhangen, die eindigen in vezelflossen, die tot over de kuiten afhangen. Het geheel weegt een paar ons. Dus nog niet heelemaal een entravé-rokje! en bij 't gaan beslist geen blok aan 't been. „Auch der weitere Schmuck, den die *Jee*-frau meistens trägt, war ursprünglich Trauerschmuck", gaat Dr. Wirz voort en dat dient allemaal om de vrouw „möglichst unscheinbar und unkenntlich" te maken; doch de kustbewoners leggen juist ten teken van rouw allen tooi af, dus juist het omgekeerde. Trouwens wat zal haar die vermomming baten in 't hol van den leeuw, want ze mag immers het graf toch niet verlaten waar vooral de doodengeest rondspookt. „The favorite haunt of the ghost is usually the spot where he died, sagt Dr. Frazer mit recht. Daher pflegt man solche Orte zu verlassen, um sich gegen die Belästigung durch die Geister der Abgeschiedenen zu sichern." (Wilken, blz.: 402).

Disputatur inter doctores. — De een beweert, dat men de plaats des afstervens niet mag verlaten, de ander zegt, dat men ze moet ontvluchten. Dat is niet best samen te rijmen. Allen zijn 't echter eens over de vrees voor de dooden. De schrik voor 't geheimzinnige is dan ook algemeen menschelijk, en zelfs zeer vele beschaafden ontkomen daaraan niet. Laten we dus dit algemeen erkende gegeven wat nader beschouwen.

Is die vrees voor de dooden werkelijk zoo groot?

Zoover mijn persoonlijke bevindingen reiken, kan ik getuigen, dat de algemeene opvatting is, dat de schimmen den levenden niet welgezind zijn; maar met betrekking tot de nabestaanden schijnt daar toch wel een aanmerkelijk verschil te bestaan. Niet alleen blijven ze rondspoken op de plaatsen, waar ze leefden, maar blijven ook nog een daadwerkelijk aandeel nemen in 't wel en wee hunner nabestaanden.

Voor ons is een tastbare aanraking met de geestenwereld iets heel buitengewoons, iets wonderbaarlijks: voor den animist is dat iets heel

gewoons en van-zelf-sprekends. Dat geldt zoowel voor de geesten als voor de schimmen, vooral den eersten tijd na hun verscheiden. Ze hebben jegens hen dan ook plichtplegingen na te komen en de schimmen eischen de getrouwe naleving daarvan, ze willen in hun rechten niet te kort gedaan worden. Blijft men in gebreke, dan zullen ze hen daaraan herinneren door hen met ziekten en andere plagen te bezoeken. Maar indien men zijn verplichtingen jegens de dooden getrouw nakomt, zijn ze dan wel zoo te vreezen?

De rouwgebruiken zelf geven heelemaal niet dien indruk. Ik spreek hier natuurlijk van de rouwgebruiken zooals ze oorspronkelijk werden nageleefd, eer de Regeering wegens hygiënische of andere redenen ingreep. Op Kei werd het lijk, goed opgeborgen in een lijkst in den vorm van kano met dichtgekalfaten deksel vaak weken lang in het sterfhuis bewaard, omdat men treuzelde met de noodige voorbereidselen voor het doodenmaal. Op Zuid N. Guinea wordt de doode vlak naast of zelfs in de hut begraven en dit, terwijl die hutten geen gezinswoningen maar familiewoningen zijn, waarin onderscheidelijk alle mannen of alle vrouwen van een familieverband samenwonen. In 't nabije binnenland moet de vrouw een geruimen tijd op het graf van haar overleden echtgenoot dag en nacht verblijven. En dit alles terwijl toch „the favorite haunt of the ghost is usually the spot where he died.” Op de Tanimbar-eilanden wordt in elk huis op de *taboe*, een soort huisaltaar, het doodshoofd van den stamvader bewaard. Vele beschaafden zouden dat wel erg griezelig vinden; maar bij deze menschen maken de dooden nog werkelijk deel uit van de familie. Geregeld wordt hun spijs en drank en pruimgerei enz. verstrekt en in moeilijke omstandigheden worden de schimmen opgeroepen om goeden raad te schaffen. Het shamanisme is op deze eilanden, wel zeer opmerkelijk, uitsluitend zuiver spiritisme. Zooals men elders de geesten oproept, roept men hier de schimmen op, die middels een medium hun mededeelingen doen. Als tijdelijk medium kan elke vrouw bij gelegenheid optreden. Men heeft echter ook vaste erkende mediums, de z.g. *mat-lös*, (iemand met een onzichtbaar oog in 't voorhoofd), waarmee hij, wanneer de schim op hem rust, de verborgen en geheimzinnige dingen ziet.

Wanneer langs de kust van Z. N. Guinea iemand sterft, zonder dat de doodsoorzaak duidelijk kan worden aangewezen, vooral als het personen geldt in den bloei der jaren, denkt men terstond aan toovenarij. Om den schuldige te ontdekken, moet een der naaste bloedverwanten 'een nacht naast den doode in 't graf slapen of althans een *wati*-roes uitslapen. In den droom zal de verslagene hem den tooveenaar bekend maken en de familie zal bloedwraak nemen. En hoeveel beschaafden zijn al huiverig om 's nachts maar eens over een kerkhof te wandelen! Toen onlangs een zekere Balai zijn dorpsgenoot Ngalama, terwijl deze lag te slapen, het hoofd gekleefd had, moest hij

bij den Controleur op het stoepje verschijnen en werd mijne hulp als tolk ingeroepen. Dit verhoor was wel zoo typisch, dat ik het even wil weergeven. (Zie het heele verhaal in Het Ind. Leven, Ve jaargang. No. 50).

Maar Balai, welke redenen hadt ge dan, om dien slapenden Ngalama zoo laf te vermoorden?

— Omdat hij onzen broer, Boekalem, gedood en opgegeten heeft. Opgegeten?!

— Ja, gedood en opgegeten.

Maar 't is toch geen gebruik, dat de kustlui elkaar opeten. Dat doen de binnenlanders als de Digoel-bewoners wel, maar jullie toch niet. Hoe kwam hij er toe, om Boekalem op te eten?

— Om sterk en krachtig te worden.

Waar heeft hij hem dan gedood?

— Dat weet ik niet.

Waar hebt ge dan het lijk gevonden?

— In ons huis.

Is hij in uw huis gestorven?

— Ja.

Had hij dan geen wonden?

— Neen.

Ge zegt toch, dat hij hem verslagen heeft. Waarmee dan? Met knots, met bijl, met lans, met welke wapens?

— Met geen wapens.

Hoe kan hij hem dan doodgeslagen hebben?

— Hij heeft hem geslagen met tooverij.

Toen Boekalem dood was, hebt ge hem toen begraven?

— Ja.

En hebt ge in 't graf naast hem geslapen?

— Ja.

(Een Kaja-kaja-graf is eigenlijk een kleine grafkelder, waarin de doode op een brits rust. Zie hierover uitleg en afbeelding in Het Ind. Leven, Ve jaargang. No. 7).

En heeft Boekalem u toen gezegd, dat Ngalama hem gedood had?

— Ja.

Maar zoo juist hebt ge beweerd, dat Ngalama Boekalem opgegeten had. Hoe kan dat nu? Of heeft hij hem opgegeten nadat gij hem begraven hadt?

— Neen, hij heeft hem opgegeten eer hij dood was.

O zoo: hij heeft er dan zeker maar een stuk van opgegeten?

En welk stuk? arm, been, hoofd?

— Hier, toean, in den pols heeft hij hem gebeten en opgegeten.

Had hij toen aan den pols een wonde?

— Neen.

Maar daar heeft hij toch vleesch uitgebeten en opgegeten!

— Ja.

Maar beste vrind, waar Ngalama een stuk vleesch uitgebeten heeft, moet toch een wonde zijn!

Balai klikte met de tong en schudde het hoofd, als wilde hij zeggen: wat zijn jullie toch hardkoppen!

— Ngalama was immers een toovenaar. Hij heeft Boekalem in den pols gebeten en het inwendige vleesch eruit gebeten, maar dat kan niemand zien.

Hebben uw oogen dan gezien, dat Ngalama uw broer in den pols beet?

— Ja.

Was dat vóór of na zijn dood?

— Vóór zijn dood.

Waart ge toen bij hem?

— Neen.

En ge beweert, dat ge 't gezien hebt!

— Dat heb ik ook.

Maar hoe hebt ge 't dan gezien?

— Toen ik naast Boekalem in 't graf sliep.

Maar toen was hij toch al dood; en hoe kun je iets zien, als je slaapt?

— Wel, toean, ik sliep in 't graf naast mijn broer en in den droom toonde mijn broer mij Ngalama en ik zag hoe hij mijn broer bij den pols nam en beet. Het vleesch, dat hij uitgebeten had uit zijn binnenste, roosterde hij op 't vuur en stopte het in twee bamboekokertjes; die stak hij in zijn beide neusgaten en snoof het zoo op, om zijn toovermacht te versterken. 's Morgens heb ik tegen mijn broer Bowoi gezegd: Ngalama heeft onzen broeder Boekalem door tooverij doen sterven, wij moeten onzen broeder wreken. En ik heb mijn bijl genomen en hij zijn pijl en boog. Wij zijn naar 't huis gegaan van Ngalama en hebben hem verslagen.....

Dit alles wijst veeleer op een vrij vertrouwelijken omgang met de schimmen, dan op groote vrees voor haar. Hetgeen echter niet wegneemt, dat men steeds met eenigen schroom jegens haar bezielde is. Ze zijn in 't geheimzinnige doodenrijk met geheimzinnige machten toegerust en zijn korzelig van aard. En wijl men nooit kan weten, hoe men haar misschien onwetend iets in den weg gelegd heeft, is men nooit zeker of men genade of straf van haar te wachten heeft. Ook zijn de schimmen in 't algemeen afgunstig op de levenden en willen dezen ook naar 't schimmenrijk lokken. Daarom zal men op Kei alles vermijden, wat haar aandacht kan vestigen, als men in de nabijheid van begraafplaatsen en vooral bij schimmenverblijven komt. Op Tanimbar of Zuid N. Guinea blijkt daar echter weinig of niets van.

Op Tanimbar maakte ik het geval mee, dat een overledene enkele familieleden tot gezelschap in 't schimmenrijk verlangde. Een van

hun drie zielen (ongeveer zooals vroeger sommige wijsgeeren in Europa die ook aannamen) had ze reeds ontvoerd, zoodat de betrokken personen begonnen te kwijnen. Een vrouw ging op het graf, onder aanbieding van milde offers, die zielen terugvragen en kreeg ze ook feitelijk terug in den vorm van iets onzichtbaars, dat ze boven het graf weggriste en dat naar haar zeggen eerst week was, doch in haar hand al gauw tot drie roode kraaltjes verstarde. Deze deed ze zeer behendig weer in 't hoofd der rechthebbenden verdwijnen, die daarna weer spoedig op verhaal kwamen.....

Op Kei gebeurde het nog al eens, dat een jongen of een meisje door de schimmen ontvoerd werd. Men vond ze dan gewoonlijk al heel spoedig op een afgelegen plaats terug. Ze liggen daar dan buiten kennis en als ze weer bijkomen hebben ze een vermaning van bepaalde schimmen mee te deelen, die meenen, door hun nabestaanden veronachtzaamd te worden. (Zie: Uit een vreemde Wereld, blz.: 389).

Op Z. N. Guinea vernam ik niets van booze streken door grimmige schimmen uitgehaald en evenmin van vrees voor haar. Wel zorgt men er echter hier ook zeer getrouw voor, de voorgeschreven plichtplegingen ook nog langen tijd na 't afsterven in acht te nemen. Dan ziet men de nabestaanden ook weer in den rouwtooi, dien ze anders al lang hadden afgelegd. Zou dan zoo'n rouwtooi, hetzij die bestaat uit bijzondere kleeren of opschik, hetzij uit een bepaalde beschildering van 't lichaam, ook niet tot een dier plichtplegingen terug te brengen zijn? Of zou zoo'n schim, die aan de overzijde van 't graf toch een gewoon menschelijk leven voortzet, niet zooveel menselijks meer hebben, dat ze gevoelig is voor de waardeering, die blijkt uit den rouw over haar verscheiden?

De gewone volgens vaste voorschriften geregelde opschik der Marindineezen berust op den *Dema*- of geestencultus. Nu de kleeding overhand begint toe te nemen, hoort men telkens de conservatieven onder hen jammeren, dat de *dema's* boos zullen zijn en hen straffen zullen, omdat ze de Marindineezen in die vreemde plunje niet meer als hun nazaten en beschermelingen zullen erkennen. Ze noemen de gekleeden dan ook zeer teekenend: „Marindineesche vreemdelingen”.

Zou de rouwtooi niet iets dergelijks zijn ten opzichte der schimmen? Een soort staatsiekleed of uniform te hunner eere gedragen? Een uiterlijk teeken en bewijs, dat alle banden tusschen hen niet verbroken zijn? Een zichtbaar kenmerk, dat men hen niet vergeet?

Men wil de opvatting, dat vrees voor de dooden den rouwgebruiken ten grondslag zou liggen, nog staven uit andere feiten. Ofschoon sommigen beweren, dat men de plaats des afstervens niet verlaten mag, beweren anderen, dat men die juist moet ontvluchten. „Invariably the house in which a person dies, is burnt down and the place entirely forsaken, even at the possible loss of a coming crop of tapioca or sugar cane.” (Frazer).

Op Tanimbar, Kei of Zuid N. Guinea bestaat nergens de gewoonte om de plaats te ontvluchten, waar een familielid overleed en toch op al deze plaatsen gebeurt dat soms. Men vlucht dan echter niet voor de schim van den doode, maar voor den boozen geest, die de ziekte veroorzaakte. Vooral bij besmettelijke ziekten is dit vaak het geval, of wanneer meerdere sterfgevallen kort op elkaar volgen, voornamelijk wanneer de slachtoffers in den bloei des levens werden weggerukt.

Indien in sommige streken het verlaten der sterfplaats als regel geldt, is daarvoor ook een andere verklaring te geven, dan het ontvluchten der schim. Gelijk men den doode allerlei spijzen en gebruiksartikelen meegeeft voor 't hiernamaalsche, zoo kan men hem ook het huis nalaten met al wat daar in en om nagel- en wortelvast is. Dat volgens het voorbeeld door Dr. Frazer aangehaald het huis verbrand wordt, bewijst niets tegen deze stelling. De schimmen toch vergevoegen zich volgens animistische opvatting met den geest of de ziel der dingen, die daarom vaak met opzet voor de levenden onbruikbaar worden gemaakt, opdat de schimmen in het ongestoord genot ervan zouden worden gelaten. Zoo zag ik b.v. op Kei herhaaldelijk borden in het graf stuksmijten; op Tanimbar zilveren sieraden en geldstukken dicht bij 't graf verloren gooien; op Zuid N. Guinea voor de inboorlingen zeer kostbare nautulusschelpen in 't graf stukslaan. Het slachten bij gelegenheid van een sterfgeval van huisdieren en zelfs het dooden van vrouwen of slaven, berust op hetzelfde beginsel. Zou dan het verbranden van een huis, of het achterlaten van een planting niet op dezelfde wijze verklaard kunnen worden?

Op Zuid N. Guinea heeft trouwens iets dergelijks plaats. Wanneer iemand sterft, wordt de *awong* (een soort sasi) bij zijn klappertuinen gezet, een hutje met een pop erin, die den doode zelf voorstelt. Deze tuinen blijven aldus nog geruimen tijd ter beschikking van den overledene en niemand zal daar een vrucht plukken of oprapen. Later zal een plechtigheid plaats hebben om de *awong* op te heffen en dan pas gaan de tuinen aan de erfgenamen over.

Ik zal me wel wachten, ethnologen met klinkende namen een lesje te willen lezen. Maar toch schijnt uit het voorgaande te volgen, dat óf hun zoo algemeen opgestelde leer niet op genoegzame praktische ondervinding berust, óf, dat we hier op dien regel zeer belangwekkende uitzonderingen aantreffen, en dan heeft het toch zeker zijn nut, daarop even de aandacht te vestigen.
